

Витомир ПАВЛОВИЋ

Ледер Фрањо или Деструкција живота и скулптуре (1905-1963)

Поклоник идеје о Провиђењу с правом може рећи да паклена егзистенција **Фрање Ледера** није напрасна и коначна; у питорескној етно-средини Босне, она се, макар апокрифно, могла појмити екуменски поучно чим се одвојио од овог света седмога јануара (1963), што ће рећи на православни Божић!

Католик и православни Божић!

Наизглед тешко спојиви амалгами богословља, мада постоје и мање додирни: На православни Божић (1984) на ахирет је преселио и **Исмет Мујезиновић**, крхки кондотјер левичарске идеологије, баталиста и антифашиста по налогу. У јединству супротности, међу њима, ипак, има сличности – обојица су служили светитељима онога и *свецима* овога света: Ледер их је *трајбовао*, оживљавао у бакру, *наш Исметица* миропомазивао уљем. Од првога је опстао Георгије земљоделац, великомученик под дрљачом римских пагана, аждахоубица (власништво **Дражена Ђукића**, сина Богдановог, – недавно преминулог), од другогa разуђена пинакотека групних портрета „с највећим сином наших народа и народности на челу колоне“, који то више није, а и народности нису што су биле: радом демократа харамијске транзиције устукани су у националне мањине“, колико и некада конститутивне нације у бившим републикама. И Ледер је, истина, у покушају прилагођавања, 1948. излио Јосипа Броза, али без акламације наручиоца у финалу. Његове сушне креативне снаге нису ни близу дочарале *грандиозност* *лика и дјела вође народноослободилачког покрета и пролетерске револуције као и одлучно НЕ Стаљину*; занемарљив број бесперспективних експоната статира у депоу Међународне галерије портрета.

Страшна енигма у духовној спекулацији – откуд такве подударности; зашто мирољубиви сусрет, просто мирољубива коегзистенција честе искључивости у свакодневици?

Мистерија за лаике, агностике, секуларисте и друге „исте“. Плус скептике и шизматике! За заточнике непомућене вере благослов, потврда неспорне им догме како су одувек били у праву - Промисао зна шта чини. Режији и идеологије падају на испиту метафизике; вера је вечна. Врховно божанство није поделило људску врсту ни по конфесији, ни по боји коже, ни по племену; то је работа двоножаца с Великим инквизитором или инквизиторима, фарисејима и демијурзима различитог предзнака; несумњиво и мамона.

Њима богатство овог света, сиротињи онострано царство!

У шта ли се уздао Фрањо Ледер, први аутохтони тузлански вајар с окупационим бекграундом? (У ширем контексту: Није, значи, запоседање Босне само ропство и експлоатација, како трибуни звоне, насупрот оних других који би да **Фрањи Фердинанду** подигну споменик у Сарајеву!). Веровао или није имао

разлога да приноси жртву верника - на самом прагу постајања био је већ дотучен биолошком конфузијом? *Ab ovo* ништа није ваљало? Да ли пренатално би тако урабошено? Је ли га обзину „несрећа која хода по свијету“, како упозорава фолклор? На сваком заровашеном хуму земље одувек су се котили **каини и авели**, али - мање приметно – рађала се и нежељена деца. Да ли је и он био непожељност избачена из инцидентне искре страсти, *плод две неме жудње и једног бесвесног минута*? како би рекао песник.

Замислите годину 1905. Тад се није знало за *сиду*, за *свингере*, за *параде поноса*, за истополне свадбе у комуни и отуђеној цркви, у сектама, свакојаке опачине итд. Упркос инспиративног упражњавања *фигура венерис*, ко је уопште проповедао сексуалну револуцију? Развијте слике уније жандармеријског вакмајстора **Јохана**, понемченог Чеха и Бечлике, фројлајн **Розе Руш**. Доносе ванбрачног киндера, кога ће, у славу Кајзера, назвати Фрањо. Који никад неће говорити о оцу, иако ће доцније *мутер* и *фатер* стати пред олтар да би, без сумње, ублажили комплекс *копилета* у 'пуританској' средини. Који неће причати о своја три брата: **Емил**, тишлер (столар) у Тузли, **Ото**, чак директор фабрике папира у Загребу и онај најмлађи, безимени, жудан за Немачком, куда је, после, и отишао. Који је био слаб ученик и лоше говорио „нашки“, зато што се у кући шпрехенисало не аустријским дијалектом **Ерих Марије Рилкеа**, него, натирлих, хох дојчом! Који је желео да црта, попут неколицине гимназиста из генерације (**Исмет, Гаврић, Вујасиновић...**) али му се цајхнерство искобило и постао кипар, повратник из Мештровићевог Загреба у мало родно место. У малом родном месту, међутим, није имао такозване среће: или су сва места била попуњена или тамо где се нудио ликовна уметност те врсте није имала шта да тражи. У јавном животу, изложеном религијском, институционалном, такорећи сваковрсном посредовању неких сила и интереса, ограничења су слабо померива – православље је истрајавало на иконопису, ислам на орнаментици (само Алах целешануху ствара људски лик); католичанство, међутим, воздизало је скулптуру као оличење идеје Логоса и зато се, понашањем, сматрало надмоћнијим!?

Несхваћени артиста се неколико година прометао по Госпићу, Мостару, Никшићу, болесно везан за завичај или за опсену завичајне сигурности. Градњу Јалског моста према пројекту **Богдана Ђукића**, прашког студента, талентованог архитекте, (јасеновачке жртве, на концу), истог оног по чијем ће нацрту 1938/39. бити подигнута фонтана љубави с **Ледом и лабудом** на Сланом бањи, дочекао је с откровењем; градоначелник **Муратбег Заимовић**, уз препоруку Ђукићеву, одобрава и подстиче скулптора: после годину и по (1936) оживео је топоним **Мост с киповима** (канделабрима)... Свакако осокољен, Фрањо се јавља и на конкурс за израду споменика блаженопочившем краљу ујединитељу, **Александру Карађорђевићу**. Конкуренција само таква. Прихваћено је решење младобосанца **Сретена Стојановића**, тузланског ђака из Крајине, мада не са срећним исходом у футуру. Наступало је време деструкције – памјатник на Капији (аустријском Филипсберг плацу), пред седиштем Српског општинског фонда (каснијом Градском кафаном), и још неки белези у Тузли срушени су чим се у граду етаблирала власт Независне државе Хрватске. Не треба имати илузија – не би преживело ни Фрањино дело, па да је стајало у равни Роденовог **Мислиоца** и Микеланђеловог **Давида с Мојсијем**.

Рат га затиче у Никшићу. Одатле се дограбио Тузле – и одоре домобрана, неколико година доводећи до очаја угоститеље Бристола због неплаћених рачуна... На прелому двадесетог и двадесетпрвог века, када се повела расправа о

обележјима заслужним Тузлацима, њега ће појединци оптужити за много теже грехове. Он је, веле, „пружио допринос учвршћивању њемачког национал-социјализма и очувању Трећег Рајха, тако што је, као германски изданак, у униформи домобранског бојовника, шпартао по хрватским селима, регрутирајући младе католике за ес-ес трупе на источном фронту, гдје су многи оставили своје кости.“

Комунистички режим, зна се, није опраштао квислинзима, па ни самој помисли о потенцијалној издаји. Артиста Фрањо је, очигледно, опањкан, каква политика, ракијо, мајко! Мало по нарави Симеуна Ђака. Власти га ослобађају сваког и финансијског, и кривичног, и политичког дуга. Ради креативног ангажмана у процесу стварања „новог човека“, следило је социјално збрињавање и унапређење. Партизански сликари **Исмет Мујезиновић** и **Војо Димитријевић** уводе га у Одсек за умјетност и културу Обласног народноослободилачког одбора већ од јесени 1944. године. Тада, и за време сукоба са Стаљином, свој преостали талент ставља у службу изградње, одбране и афирмације *диктатуре пролетаријата и свенародне демократије*; свакодневно исцртава графиконе о ударничкој производњи угља, контра до јуче бурно хваљеној стахановштини.

Осим **Бацача диска** из 1948, (модел млади **Мирко Душек**), реченог портрета Јосипа Броза и нереченог **Владимира Назора**, скулптура је све мање објект интересовања; подложност алкохолу прогресивно јача да би се лечио у Загребу најновијим медицинским достигнућима: електро-шоковима и антабусима. Двогодишње службовање у Гимназији средином педесетих неинтригантна је саставница његовог животног курикулума – надувавају се чаршијске гатке о томе колико његовој пропасти доприноси неостварена љубав – **Веселинка Попадић** (Леда...), службеница Дома здравља, у ком је имао неку врсту атељеа и у то име у чекаоници извео и прву зидну декорацију у граду.

Ни трага у новинама. Како би сензационално и прекретнички одјекнула вест: **Фрањо Ледер, чувени тузлански кипар, ученик славног Мештровића, с класичне скулптуре прешао на соцреализам!?** Нико не памти да је ико икада од њега добио било какав интервју; није регистрована ни успутна анкета поводом седнице удружења и подружнице ликовних уметника, свеједно што он никада није био члан никакве асоцијације, ни савеза, поготово социјалистичког, организације, удруге... У текстове тог жанра не убраја се запис **Герхарда Ледића**

Споменик једне љубави, Вјесник у сриједу, од 27. априла 1955. То је сентиментална пикантерија лутајућег репортера у време једне од многих криза аутора поменуте скулптуре (*Леда...*). Импровизовани прилог у сарајевском **Свијету**, почетком шездесетих, дубоко га је озлоједио; кад му је неко потурио новине под нос, неочекивано се разбеснео. Журналистички духови су се спасавали садржајнијег разговора овешталом опсервацијом: *Умјетник је што и боем; направио је много добрих кипова, али то друштво не зна цијенити. А шта би тек постигао да му женска није дала корпу?* (Зашто не и сепет?) Затим би тихо додавали да је женска из друге нације. *У случају удаје морала би се одрећи своје вере, чега су младожење из свих конфесија поштеђени!*

Како год окренеш, женска је жртва!

Дотле је дошло у нашим главама!

Боемлук или болест?

И овај потписник је, познавајући га од 1957, једном младалачки записао да је *Ледер највећи тузлански боем*; касније је себе, с искуственим разлогом, кориговао. Скулптор је на почетку заиста могао бити тип кафанског анархисте, индивидуалца од шарма, попут младог Тина, али, опседнут демонима, све више је тонуо у пропаст. Некомуникативан, инкохерентан, супротстављен гомили на улици, вегетирао је ван стварности, у илузијама и обманама. Једно од највећих самозаваравања призивало је Мештровића. Сомнабулна бајка о томе како ускоро из Америке треба да слети стари мајстор, да ће одмах покупити своје соколове, међу њима, разуме се, и њега. Треба градити Његошев маузолеј на Ловћену!

Никад није поменуо факат да се једном политичком пројекту противе многи уметници и културни радници, али ко их зарезује.

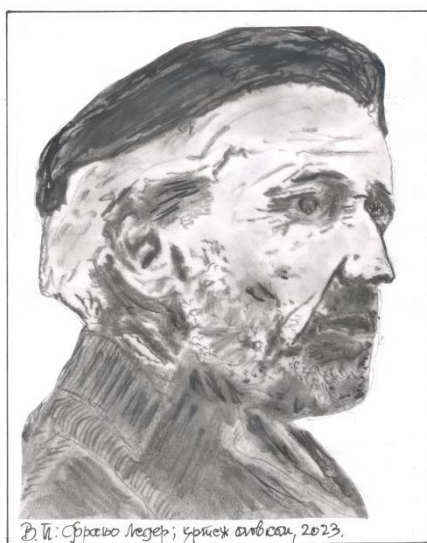
Пре ће бити да у протесте није био упућен; трајао је и без новина и без радија.

Три године после тога је умро. Седмог јануара 1963.

Имао је 58. година.

Доба пуне креативности сваког нормалног ствараоца.

Несрећа, ипак, хода по свијету; само што некога мимоиђе.

Љиљана Ташић, историчарка уметности, на кратком приправничком стажу у тузланској Галерији портрета, запутила се својевремено у недођију: и по задужењу, и по стању свести, сачинити Ледеров животопис, пописати и критички валоризовати његове радове. Вишемесечни труд је исходио првим и вероватно последњим каталогом. Штампан је у ограниченом броју примерака на 50 страна малог формата, према назначеном концепту и са библиографијом о аутору: укупно 19 јединица.

Изложба је одржана у Галерији портрета, тада Галерији југословенског портрета, од 14. јануара до 14. марта 1983. Једина самостална. Прва колективна 1963, друга 1974, обе у Изложбеном павиљону (давно срушен). Што се њега тиче, све три постхумне.

У каталогу пописано 27 радова.

Попис нас обавештава:

СКУЛПТУРА: **Попрсје Ђорђа Лазаревића**, бронза, уништено 1941. (испред бивше зграде Гимназије). **Попрсје Никифора Тодића**, бронза, уништено. **Портрет супруге апотекара Муратбеговића**, гипс, уништен. **Попрсје рудара 2**, вештачки камен, уништено.

РЕЉЕФИ: **Рудар 1**, бронза, на постаменту бисте инг. Штековића на Православном гробљу, уништен. **Рудар 2** (на постаменту инг. Штековића), уништен. Композиција **Соколство слободи**, гипс, уништена. **Портрет Тириша**, оснивача Соколског друштва у Чехословачкој, вештачки камен, уништен.

ФОНТАНЕ: **Леда**, вештачки камен, оштећена. **Дискобол**, вештачки камен, оштећена.

Минијатурна изложба оскудевала је и у фотографској презентацији: нису постојали фотоси уништене пластике.

После вандалског чина омамљеног чопора из 1978, Фонтану на Сланог бањи делимично обновио вајар **Перо Јелисић** године 1982. Касније опет страдала.

Трудом директора Међународне галерије портрета **Ћазима Сарајлића**, уз финансијску помоћ Општине, године 1999, Титани са Јалског моста, Леда и Дискобол изливени у бронзи.

Љиљана Ташић је учинила добро дело. Галерија се писмено захвалила свима који су јој били од помоћи, међу њима и овом потписнику; он је, између осталог, за каталог написао краћу импресију **'Лирски неред' под Сланом бањом**. Своја сећања изнели су и књижевник **Нијаз Алиспахић (Див)**, новинар **Бајро Ђапо (Ледерове жеље)** и карикатуриста **Хасан Фазлић (Сјећање на Ледера)**. Потоња двојица нису међу живима – Ђапо је преселио на ахирет 1996, Фазлић овог, 2023. лета.

Не зна се да ли их је „тамо горе“ или „тамо доле“, свеједно, екуменски дочекао предмет њихове дескрипције.

Ars longa, vita brevis!

На крају:

Овај потписник (више натписник) био је у прилици да стекне статус Ледеровог сустанара у Српској вароши, Дуга улица, некада улица краљице Марије, у близини дома породице Пиколоти, где је имао квартир. Кирију не би плаћао. Сива кућица у неасфалтираном кварту; приземна просторија лишена и најосновнијег намештаја у виду штокрле, али зато „декорисана“ разбацаним конзервама и флашама. У наставку: без воде, тоалета ет цетера.

Станар је спавао на некаквом сандуку; покривао се мантилом или кромби капутом.

Потписник је ценио женерозан позив уклетог скулптора, али није прихватио такав вид уметничког комфора и новчане уштеде, чак да је тај кварт имао славу тузланског Монмартра.

Топоним **Монмартр** лепо звучи на француском, по нашки застрашује: **Брдо мученика!**

Уклетост и деструкција и - данас.

Каталог би требало допунити чињеницом да је пре тринаест година на Православном гробљу докусурено и попрсје инжењера Крековића, директора Креке у трећој деценији 20. века.

Изливано је 1930.

Било би бар мало утешно да су крадљивци љубитељи уметности. „Директор у бронзи“ утрапљен је Ангросировини, Сировина га препродала некој ливници, куда су отишли и раније поменути фризови рудара.

У врху гробља штрчи нахерена громада постаментa.

Не може се уновчити.

Много је тежак.

(Опширније у ауторовој књизи **Лоза живописца Георгија**, поглавље **Крика лабуда под Сланом бањом**, стране 147-193, Тузла, 2004).